

Družbene neenakosti, strukturne sheme in teoretski koncepti**

Izhodišče proučevanja družbene slojevitosti in nasploh socialne strukture je predpostavka o obstoju *družbenih neenakosti*. Ob tem se postavlja *več vprašanj*:

– Kdo oz. kaj so subjekti, ki predstavljajo izkustveno evidenco obstoja teh neenakosti?

– Katere so tiste neenakosti, ki so pomembne z vidika socialne strukture?

– Kakšna je narava teh neenakosti in kako se povezujejo z različnimi vidiki strukturiranja družbe?

– Kateri so vzroki za družbene neenakosti?

– Kaj pomenijo obstoječe neenakosti za delovanje nekega družbenega sistema?

– Kako je mogoče empirično raziskovati problematiko družbenih neenakosti in socialne strukture nasploh?

Tukaj smo našeli samo nekaj vprašanj, saj odgovori na ta vprašanja sprožajo nova in konkretnjša oz. specifična vprašanja. Naš namen tudi ni, da bi celovito odgovorili na postavljena vprašanja, ampak želimo samo nakazati, kako v bistvu odgovori na ta vprašanja oz. že vprašanja sama implicirajo različne možne načine proučevanja socialne strukture.

Najprej smo postavili vprašanje o subjektih, ki pomenijo izkustveno evidenco obstoja neenakosti. Na splošno lahko rečemo, da se govorjenje o družbenih neenakostih v kontekstu socialne strukture nanaša na problematiko povezovanja oz. medsebojnih odnosov različnih družbenih skupin in njihovih pripadnikov, ki so se zaradi delovanja različnih dejavnikov znašli v neenakem položaju. Govorimo torej o *skupinah* in *posameznikih*, ki se med seboj razlikujejo. Gre torej za *razlike med skupinami, ki vključujejo posameznike s podobnim položajem* v konkretnem sistemu družbenih neenakosti (glej npr. Sekulić, 1985).

Pri tem se srečujemo z različnimi vrstami neenakosti oz. različnosti. Naštejmo le najpomembnejše:

– neenakosti, ki so immanentne posameznim vrstam lastninskih odnosov (npr. razlike med lastniki in nelastniki produkcijskih sredstev v razmerah zasebne lastnine);

– neenakosti oz. razlike, ki so neposredna realizacija različnih oblik delitev dela (npr. fizično in umsko delo, delitev med mestom in vasjo, delitve po proizvodnih panogah in sektorjih, različne funkcionalne diferenciacije, ki izhajajo iz organizacije dela, ipd.);

– različnost položajev v sistemu porazdelitve pomembnih družbenih dobrin (npr. izobrazba, dohodek, materialni standard, kultura, politična moč);

– »prirojene« in biološke razlike, kot so npr.: spol, rasa, starost, fizične sposobnosti.

Prostor družbenih neenakosti oz. razlik je očitno *večdimenzionalen*, saj je polo-

* Dr. Mitja Hafner-Fink, raziskovalec na Fakulteti za družbene vede

** Poglavlje iz doktorske disertacije *Jugoslovanska družba ali »jugoslovanske družbe – komparativna analiza socialne stratifikacije*, ki je bila obranjena 10. junija 1993.

žaj posameznika v njem določen z nekakšno rezultanto položajev na posameznih dimenzijah neenakosti. Pri tem je *pomen posameznih vrst neenakosti različen* – nekatere imajo večjo težo, druge manjšo težo pri pojasnjevanju položaja posameznika v družbeni strukturi. *V tem pogledu potem lahko prihaja tudi do razlik med posameznimi družbami*, ki pa jih je mogoče odkriti le z empiričnim raziskovanjem. Pa tudi sicer je odkrivanje pomembnih dimenzij razlikovanja oz. neenakosti lahko le rezultat raziskovalnega dela. Poleg tega da družbene neenakosti lahko (na podlagi raziskovanja) delimo na pomembne in manj pomembne za družbeni položaj posameznika, pa lahko že vnaprej opozorimo na dva tipa družbenih neenakosti, na podlagi katerih razlikujemo vsaj dva osnovna tipa strukturiranja družbe:

– *Funkcionalno-relacijska shema strukturiranja družbe*

Tukaj mislimo na strukturo, ki predpostavlja družbene subjekte kot nosilce različnih družbenih vlog v različnih družbenih (pod)sistemih (npr. v sistemu lastninskih odnosov, v sistemu različnih oblik delitve dela, v političnem sistemu, ideološkem sistemu). Pri tem je pomembno, da položaj posameznega subjekta (posameznika ali družbene skupine) ni določen le z njegovo vlogo (funkcionalno), ampak tudi z njegovim odnosom do drugih subjektov (relacijsko). Sistem, v katerem poteka strukturiranje po funkcionalno-relacijski shemi, bomo poimenovali »*podsystem vlog*«, družbene skupine, ki se oblikujejo v njegovem okviru, pa »*razrede*«.

– *Hierarhična shema kontinuuma družbenih položajev*

Tukaj pa gre za delitev družbenih subjektov po njihovem položaju v hierarhični strukturi družbe, ki je rezultat neenake udeležbe ljudi (posameznikov) v delitvi pomembnih družbenih dobrin. V tem okviru govorimo o *socialni stratifikaciji* in o hierarhični strukturi *družbenih »slojev«*, ki zavzemajo različne položaje na družbeni hierarhiji. Tukaj položaj posameznih subjektov ni določen z odnosom do drugih subjektov, ampak govorimo le o *razmerju »višji-nižji«*. Takšne sisteme strukturiranja pa bomo na kratko poimenovali »*podsystem porazdelitve dobrin*«.

Tema dvema shemama bi lahko dodali še dihotomno strukturo razredov, ki vzpostavlja delitev na dva razreda, ki sta lahko v različnih medsebojnih odnosih, kot npr.: bogati (lastniki) – revni (nelastniki), izkoriščevalci – izkoriščani, vladajoči – vladani (npr. Ossowski, 1981). Vidimo pa, da gre pri tem tudi za elemente relacijske sheme. Poleg tega pa menimo, da z dihotomno shemo ne moremo ustrezno pojasnjevati razredne (slojevske) strukture modernih (industrijskih) družb, kjer sicer tudi lahko govorimo o obstoju nekaterih dihotomnih *relacij*, vendar pa ni nujno, da se v različnih relacijah vedno znajdejo povsem identične družbene skupine. Z višjo stopnjo diferenciacije oz. delitve dela pa se v dihotomnih relacijah pojavijo tudi »posredniki« ali pa se dihotomna struktura spremeni v gradacijsko shemo – v hierarhično shemo kontinuuma družbenih položajev. Prihaja torej do strukturiranja družbe na temelju različnih dimenzij neenakosti, ki nujno ne korelirajo. Rezultat tega je seveda struktura družbe z večjim številom razredov ali slojev, ki so po različnih dimenzijah neenakosti v različnih odnosih. Če pri empiričnem raziskovanju socialne strukture upoštevamo le posamezne dimenzije neenakosti, pridemo do različnih klasifikacij razredov oz. slojev, ki se

med sabo ne prekrivajo. Ob upoštevanju takšnih razmer bomo naš model analize gradili na predpostavki o višji stopnji diferenciranosti, ki je vsebovana v opredelitvi obeh prikazanih shem.

V kontekstu omenjenih dveh tipov strukturiranja družbe pa se najpogosteje srečujemo z dvema *pristopoma* k proučevanju socialne strukture: 1) *razredni pristop*, ki postavlja v središče zanimanja prvi tip strukturiranja družbe (funkcionalno-relacijska shema), in 2) *stratifikacijski pristop*, ki tematizira problematiko neenake porazdelitve družbenih dobrin (hierarhična shema kontinuuma družbenih položajev).

Zaradi težav pri operacionalizaciji teoretičnega koncepta razredne strukturiranosti družbe (Bernik, 1987) se pogosto srečujemo z raziskavami, ki v kontekstu stratifikacijskega pristopa iščejo kazalnike razredne neenakosti. Gre v bistvu za situacijo, ko na temelju določenih ugotovitev o stratifikacijski strukturi družbe postavljamo sklepe o rezrednosti socialne strukture. Tako so npr. velika razdalja med višjimi in nižjimi sloji, visoka stopnja kristalizacije statusov, nizka stopnja (vertikalne) mobilnosti, piramidasta oblika slojevske strukture družbe, asimetrična porazdelitev družbenih dobrin značilnosti razredne družbene strukture v kontekstu marksističnega pojmovanja, ki govori o odnosih eksploatacije in odnosih dominacije ter o razredih, ki si v teh odnosih stojijo sovražno nasproti, o razredih, ki zavzemajo nasprotno položaje v lastninskih odnosih, na trgu, v procesih prisvajanja presežnega dela in v procesih upravljanja družbe. Razredni pristop torej v okviru funkcionalno-relacijske sheme strukturiranja družbe potencira čisto specifično situacijo oz. relacije med temeljnimi družbenimi subjekti in zato tudi prihaja v zagate, ko je treba teoretični koncept razredne strukture vsakokrat na novo operacionalizirati v okviru raziskovanja konkretne družbe.

Če torej (marksistična) razredna teorija prihaja v zagate pri operacionalizaciji svojih konceptov, pa se po drugi strani srečujemo s kritikami stratifikacijskega pristopa, ki mu (predvsem zagovorniki marksistične razredne teorije) očitajo, da je preveč površinski in da ne more zajeti družbene dinamike. Vendar pa kljub težavam pri operacionalizaciji razredne teorije in očitkom, da stratifikacijski pristop ne zmore pojasnjevati družbene dinamike, menimo, da ne moremo zavrniti niti prvega niti drugega pristopa, ampak moramo kar oba sprejeti kot pomembna.¹ V bistvu gre namreč za to, da v družbi koeksistira več tipov strukturiranja: tako razredni kot stratifikacijski, ali če rečemo bolj na splošno – družba se hkrati strukturira tako po funkcionalno-relacijski shemi kot po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev.

Glede na dejstvo, da v družbi kontinuirano potekajo procesi spreminjanja, je treba v obeh pristopih neprestano slediti tem spremembam. To pomeni, da se mora pri raziskovanju socialne strukture operacionalizacija teorije prilagajati tem spremembam. Pri tem je treba upoštevati, da so te spremembe v okviru obeh shem strukturiranja družbe različne. Na kratko si pogledjmo naravo teh sprememb.

1) Pri *funkcionalno-relacijskem strukturiranju* gre za spremembe, ki se nanašajo na vlogo družbenih subjektov (skupin in njihovih pripadnikov) v celotnem sistemu družbenih odnosov in za spremembe v relacijah med družbenimi subjekti. Rečemo lahko, da so težave pri operacionalizaciji *marksistične razredne teorije* posledica prav takšnih sprememb. Značilnost te teorije je, da je usmerjena ravno v pojasnjevanje družbenih sprememb. Pri tem vidi izvode sprememb v razrednih

¹ Tako je npr. E. O. Wright s svojimi empiričnimi analizami pokazal, da je mogoče uspešno operacionalizirati tudi koncepte marksistične razredne teorije (npr. Wright, 1989).

odnosih. Grobo rečeno imamo pri tej teoriji opravka z dihotomno koncepcijo razredne strukture, ki govori o obstoju dveh nasprotujočih si razredov. Glede na vlogo v sistemu družbenih odnosov oz. konkretnije v *odnosu do produkcijskih sredstev* so eni *lastniki* drugi pa *nelastniki*. Pri tem je pomembno tudi to, da je obstoj obeh razredov medsebojno pogojen. Tukaj mislimo torej na njune medsebojne odnose, od katerih se kot najpomembnejši poudarjajo odnosi *eksploatacije* (odnosi med izkoriščevalci in izkoriščanimi) in odnosi *dominacije* (odnosi med vladajočimi in vladanimi). V tem okviru je imel posebno mesto tudi koncept *odtujitve*. Takšna razredna teorija se je izkazala kot produktivna pri pojasnjevanju predkapitalističnih družbenih formacij in za določeno obdobje kapitalizma. Razvoj kapitalizma v smeri postindustrijske družbe in pojav t. i. socialističnih držav pa sta prinesla takšne spremembe, ki so postavile pod vprašaj ustreznost marksistične razredne teorije.

a) Dejstvo je namreč, da pri »*kapitalizmu*« *z ločitvijo lastniške in upravljske funkcije* ter s pojavom *državne lastnine* in z relativno *avtonomijo države* (glej npr. Poulantzas, 1978) ne moremo več govoriti o pregledni dihotomni razredni strukturi družbe, po kateri bi bil na eni strani vladajoči razred lastnikov produkcijskih sredstev in izkoriščevalcev, na drugi strani pa vladani razred nelastnikov in izkoriščanih.

b) Pri »*socializmu*« *pa je šlo najprej za odpravo zasebne lastnine in uvedbo državne lastnine* ali sploh za *destrukcijo lastnine* z uvedbo »*družbene lastnine*«. Glede na to da je delitev na lastnike in nelastnike postala s tem nepomembna (ali pa obrobna, se pojavijo druga merila – npr. plan, partijsko članstvo. Pomembno vlogo pa je igrala *ideologija*, ki je govorila o odpravi razredov ali pa kvečjemu o obstoju »*prijateljskih razredov*«. V ideološkem diskurzu se srečujemo s konceptom *delavskega razreda* kot vladajočega razreda in kvečjemu še z »*ostanki porazenih razredov*«.

2) Pri *hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev* pa se srečujemo s spremembami, ki se izražajo v premikih skupin (ali posameznikov) na hierarhiji družbenih položajev (vertikalna družbena mobilnost) in v pojavljanju novih dimenzij vertikalnega strukturiranja družbe. Takšne spremembe v konkretni družbi je seveda mogoče odkriti le s pomočjo večjega števila stratifikacijskih analiz v različnih časovnih presekih. Vendar gre pri tem za spremembe, ki ne postavljajo pod vprašaj operacionalizacije *stratifikacijske teorije*, saj spremembe ne prinašajo novih načinov oz. meril strukturiranja, ampak gre le za prerazporeditev družbenih subjektov v konkretni hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev ali za pojavljanje »*novih*« *oz. izginjanje »starih«* dimenzij vertikalnega strukturiranja družbe. V tem smislu je torej v primerjavi z razredno (marksistično) teorijo stratifikacijska teorija *nadzgodovinska*. Problem, ki se postavlja pri stratifikacijskem pristopu, je predvsem v odkrivanju pomembnih dimenzij vertikalnega strukturiranja družbe. To pa pomeni, da spremembe, ki se nanašajo na te dimenzije in ki niso bile upoštewane, pomembno vplivajo na zmanjšanje veljavnosti rezultatov stratifikacijske analize.

Čeprav govorimo o dveh tipih strukturiranja družbe, pa moramo poudariti, da ne gre za povsem ločena tipa. Tako strukturiranje po funkcionalno-relacijski shemi kot strukturiranje po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev obstajata znotraj iste konkretne družbe. Še več, gre za medsebojno povezovanje in prepletanje obeh tipov strukturiranja družbe, pri katerih se srečujemo z različnimi dimenzijami neenakosti. Gre lahko tudi za medsebojno odvisnost položajev v različnih podsistemih: položaj (vloga) posameznika v podsistemu, ki je strukturi-

ran po funkcionalni-relacijski shemi, dočeta njegov položaj v podsistemu, ki je strukturiran po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev.² Takšna povezanost med obema podsistemoma je temeljni element *funkcionalne teorije stratifikacije*, po kateri so posamezniki za opravljanje različnih vlog (ki imajo glede na konkreten sistem različen pomen) tudi različno nagrajani. Tako je konkretna hierarhična struktura slojev rezultat »funkcionalne diferenciacije« v okviru podsistema vlog (npr. Davis & Moore, 1945).

Na podlagi narave in intenzivnosti funkcijske zveze med položaji v obeh vrstah podsistemov ter prevladujočih regulatorjev, ki urejajo tako relacije znotraj sistema vlog kot relacije med obema vrstama podsistemov (glej npr. Saksida/Caserman/Petrovič, 1977), lahko sklepamo tudi o tipu konkretne družbe. Pri tem z regulatorji mislimo predvsem na institucionalne (sistemske) mehanizme v obliki pravil, ki govorijo npr. o tem, kakšna izobrazba je potrebna za opravljanje določene vloge ali kakšna je nagrada za opravljanje konkretne vloge. Rezultat relacije oz. funkcijske zveze med »podsistemom vlog« in »podsistemom distribucije« je konkretna hierarhična struktura družbenih položajev oz. stratifikacijska struktura družbe, kar bo tudi predmet naše analize. Pri tem je pomembno, ali poteka distribucija družbenih dobrin (katere rezultat je hierarhična ureditev družbenih položajev) v okviru sistema z omejeno (nizko) količino dobrin (»zero-sum game«) ali v okviru sistema spremenljive (reaktivno neomejene, velike) količine dobrin.

1. V pogojih »zero-sum game« imamo običajno opravka z neenakomerno (asimetrično) distribucijo omejene količine družbenih dobrin, ki lahko poteka v dveh idealnotipskih modelih.

a) Kadar poteka distribucija dobrin na temelju regulativnih mehanizmov, vgrajenih v podsistem vlog ob pregledni in dosledni funkcijski zvezi med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve dobrin, nam to omogoča jasno razločevanje med subjekti, ki zasedajo različne položaje v okviru podsistema, strukturiranega po funkcionalno-relacijski shemi. Regulativni mehanizmi podsistema vlog so pri tem nekakšna »racionalna« celota pravil, ki urejajo relacije med različnimi vlogami (funkcijami) in s tem skrbijo za učinkovitost konkretnega sistema funkcionalne diferenciacije. V takšnem primeru se funkcionalna diferenciacija (razvidno) vzpostavi kot razredna struktura – posamezni razredi (skupine posameznikov na identičnih položajih znotraj funkcionalno-relacijske strukture) oz. njihovi pripadniki zasedajo točno določeno mesto v hierarhiji distribucije družbenih dobrin. Tako se slojevska struktura pokriva z razredno strukturo. Govorimo lahko tudi o pozitivni korelaciji (ujemanju enakih položajev) med hierarhijami porazdelitve različnih družbenih dobrin. Rezultat tega je hierarhija generalnega družbenega položaja (hierarhija slojev), ki je zamenljiva s hierarhijo porazdelitve katere koli posamične dobrine (glej sliko 1). V bistvu gre torej za *poenostavljen* model, kjer je udeležba posameznika v distribuciji dobrin izključna posledica pomembnosti (z vidika sistemske funkcionalnosti) vloge, ki jo posameznik opravlja. V primerjavi z Davis-Moorovo teorijo funkcionalne stratifikacije, kjer se kot pomemben element pojasnjevanja relacij med podsistemom vlog in podsistemom distribucije pojavlja tudi *motivacijski dejavnik* (Davis & Moore, 1945), v tem modelu ta element ni prisoten.

b) Drugače pa je v družbenih sistemih z omejeno količino dobrin, kjer poteka

² Navedimo en zgled takšne povezanosti: položaj posameznika v sistemu delitve na fizično in umsko delo določa njegov položaj v sistemu delitve dohodka; pri tem pa je ta povezanost odvisna tudi od konkretnega sistema vrednot – fizično delo je bilo npr. v socialističnih družbah *relativno* višje vrednoteno kot v kapitalističnih družbah.

njihova porazdelitev na temelju egalitarnih regulativnih mehanizmov, ki se vzpostavijo zunaj podsistema vlog – običajno znotraj vladajočega ideološkega sistema. Delovanje teh regulativnih mehanizmov povzroči izkrivljanje in zamegljevanje funkcijske zveze med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve dobrin. V tem primeru se preglednost funkcionalne diferenciacije v podsistemu vlog prikrije, korelacija med slojevsko in razredno strukturo pa postane nejasna. Vendar pa se izkaže, da distribucija ne poteka po egalitarnem načelu pri vseh pomembnih družbenih dobrinah. Zato imamo običajno opravka z izrazito neusklanjeno porazdelitvijo posameznih dobrin. Ta situacija je bila tipična za t. i. socialistične družbene sisteme, kjer je šlo npr. po eni strani za egalitarno delitev dohodkov, po drugi strani pa za izrazito asimetrično delitev politične moči in privilegijev. Končni rezultat je zato še vedno asimetrična porazdelitev omejene količine dobrin, ki se izraža tudi v vzpostavljanju hierarhije generalnega družbenega položaja, ki pa ni zamenljiva s hierarhijo porazdelitve katere koli dobrine. Tako se šele na ravni generalnega družbenega položaja prekrivata slojevska in razredna struktura (glej sliko 2). To pomeni, da je identifikacija razredov in slojev oz. uvrščanja posameznikov v razrede in sloje lahko le rezultat (empiričnega) raziskovanja. Dodatno težavo pa povzroča situacija, če hkrati z regulativnimi mehanizmi ideološkega podsistema delujejo tudi regulativni mehanizmi podsistema vlog.

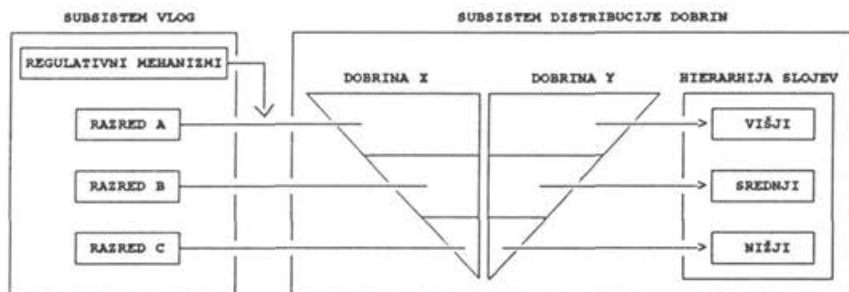
V obeh primerih se izkaže, da ima stratifikacijska struktura družbe obliko piramide. Gre namreč za asimetrično porazdelitev dobrin, kjer se asimetrija kaže tudi v tem, da so majhne skupine (elite) deležne večje količine dobrin. Tako lahko *distribucijo prebivalstva* po slojih predstavimo s piramido, katere konica obsega pripadnike zgornjega sloja, osnovna ploskev pa pripadnike spodnjega sloja (piramida stoji torej na osnovni ploskvi). *Porazdelitev dobrin* po slojih pa lahko predstavimo s piramido, katere konica je količina dobrin v spodnjem sloju, širši del piramide pa količina dobrin v zgornjem sloju (piramida torej stoji na konici). Praviloma gre pri tem za nizko stopnjo družbene mobilnosti ali pa vsaj za urejanje oz. nadzor procesov mobilnosti s strani vladajoče elite.

2. V primeru *spremenljive (relativno neomejene, velike) količine družbenih dobrin* se običajno tudi srečujemo z brisanjem preglednosti funkcijske povezanosti med podsistemom vlog na eni strani in podsistemom porazdelitve dobrin na drugi strani. Vendar to ni tako kot pri egalitarni porazdelitvi v okviru sistema z omejeno količino dobrin posledica delovanja vrednotnih (ideoloških) sistemov, ampak bolj rezultat izbire posameznikov v okviru njihove motivacijske strukture (strukture interesov in potreb). Takšna izbira je seveda možna le v sistemu z relativno neomejeno količino dobrin in je hkrati omejena z delovanjem regulativnih mehanizmov, vzpostavljenih v okviru sistema vlog. Pri tem izbiro posameznika razumemo kot diferencirano ponotranjenje sistemskih (pri tem gre lahko tudi za vrednotne sisteme) regulativnih mehanizmov, ki se tako oblikujejo v individualne regulativne mehanizme (glej npr. Saksida/Caserman/Petrovič, 1977). Rezultat takšne situacije je prekinjena enoznačna in nedvoumna povezanost med razredno in slojevsko strukturo. Dejstvo je namreč, da v takšnem modelu povezanosti med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve prihaja do statusne inkonsistentnosti – posamezniki na hierarhijah porazdelitve različnih dobrin zasedajo različne položaje (glej sliko 3). Tako tudi tukaj uvrščanje posameznikov v razrede in sloje ter identifikacija relacije med razredno in slojevsko strukturo pomeni raziskovalni problem.

Rezultat takšnih pogojev in povezav med sistemom vlog in sistemom distribucije je »diamantna« oblika stratifikacijske strukture, v kateri prevladujejo srednji

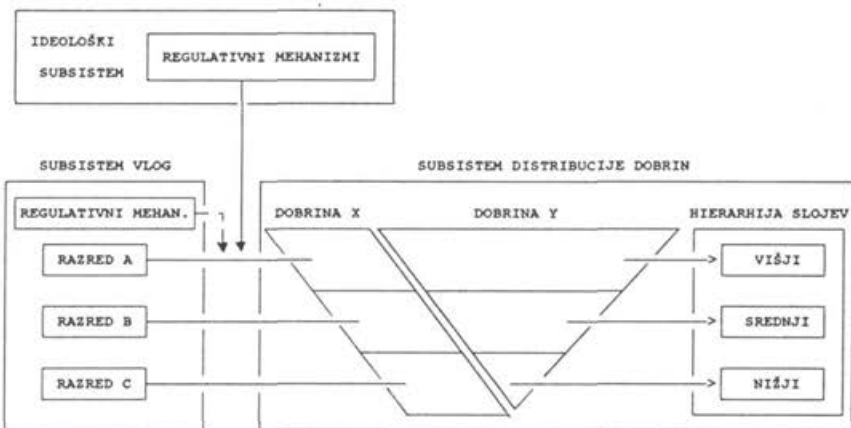
Slika 1:

Model relacije med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve v pogojih »zero-sum game« z notranjimi regulativnimi mehanizmi podsistema vlog

Slika 2:

Model relacije med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve v pogojih »zero-sum game« z zunanjimi regulativnimi mehanizmi

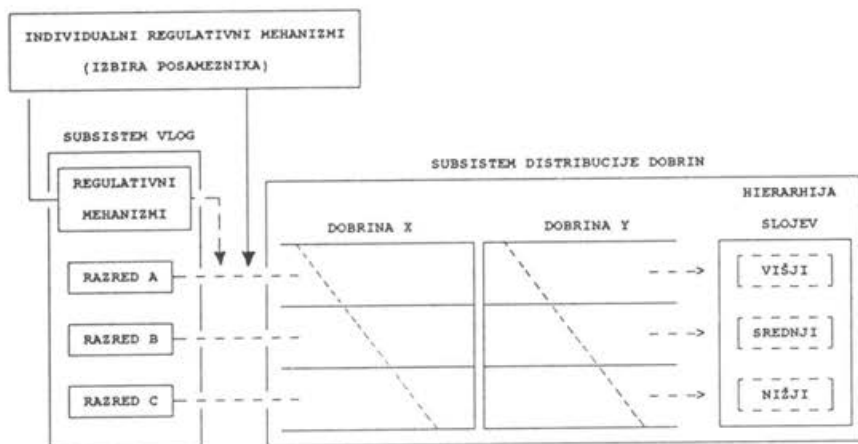

sloji. Prekinitev funkcijske zveze med položajem v podsistemu vlog in položajem v podsistemu porazdelitve pa predpostavlja tudi odprte kanale mobilnosti (vertikalne in horizontalne). Izbira posameznika torej ni omejena le na »izbiro« med vlogami z istim statusom – na ravni istega funkcionalnega pomena (horizontalna mobilnost), ampak se razširi tudi na »izbiro« med vlogami z različnim statusom (vertikalna mobilnost). Glede na ugotovitve nekaterih empiričnih raziskav o družbeni mobilnosti – v sistemih s socialdemokratsko vlado so bili kanali mobilnosti bolj odprti kot v sistemih s konservativno vlado (npr. Erikson/Goldthorpe/Portocarero, 1982) – lahko sklepamo, da je tudi realizacija tega modela relacij med obema podsistemoma odvisna od nekaterih značilnosti *političnega podsistema*. V tem primeru pa zopet lahko govorimo o delovanju regulativnih mehanizmov od zunaj – o regulativnih mehanizmih, ki se vzpostavijo v okviru pravnega in ideološkega (pod)sistema. Pogojno lahko govorimo o pojavih, ki so značilni za *postmo-*

derne stratifikacijske sisteme. Zanje so značilni stalni vertikalni premiki ter pojav novih vrednot, ki urejajo povezave med podsistemom vlog ter podsistemom distribucije. Gre za premik, v katerem postane status pomembnejši od razreda in kjer sociokulturna diferenciacija prevlada nad socioekonomsko diferenciacijo (Crook/Pakulski/Waters, 1992: 118–125).

Slika 3:

Model relacije med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve v pogojih spremenljive (relativno neomejene) količine dobrin

Prikazani modeli so seveda skrajno poenostavljeni in predstavljajo le idealne tipe, ki so izhodišče za pripravo modela za analizo povezav med različnimi stratifikacijskimi dimenzijami. V praksi namreč lahko pričakujemo situacije, ki pomenijo kombinacijo različnih modelov. Tako smo že omenili možnost učinkovanja zunanjih regulativnih mehanizmov v okviru tretjega modela. Ti zunanji učinki lahko tudi ob spremenljivi (relativno neomejeni) količini dobrin privedejo do prekrivanja razredne in slojevske strukture (do korelacije med položajem v podsistemu vlog in podsistemu distribucije) in do piramidaste oblike profila slojevske strukture. Razen tega individualni regulatorji niso nujno le rezultat ponotranjenja regulatorjev podsistema vlog, ampak tudi rezultat ponotranjenja regulatorjev vrednostnih (normativnih) podsistemov (npr. ideološki podsistem, kulturni podsistem, pravni podsistem).

Seveda pa lahko rečemo, da imajo modeli tudi teoretski pomen. Iz njih lahko razberemo predvsem tele teoretske predpostavke socialne stratifikacije:

1. stratifikacijska struktura družbe je posledica funkcionalne diferenciacije, ki predpostavlja neenake nagrade za opravljanje različnih vlog (Davis & Moore, 1945);

2. proces distribucije dobrin (zvezo med položajem v podsistemu vlog in podsistemu porazdelitve) urejajo regulativni mehanizmi (Saksida/Caserman/Petrovič, 1977), ki lahko pripadajo različnim podsistemom;

3. proces distribucije dobrin ni enoznačno urejen, ampak lahko različni regulatorji učinkujejo v različne smeri (regulatorji podsistema vlog lahko vodi-

jo v smeri neegalitarne porazdelitve, regulatorji ideološkega podsistema pa v smeri egalitarne porazdelitve dobrin);

4. na povezavo med podsistemom vlog in podsistemom distribucije pa vplivajo tudi individualni regulatorji, ki so posledica ponotranjenja sistemskih regulatorjev na ravni individualne zavesti – tako lahko govorimo tudi o vlogi motivacijskega dejavnika (npr. Davis & Moore, 1945);

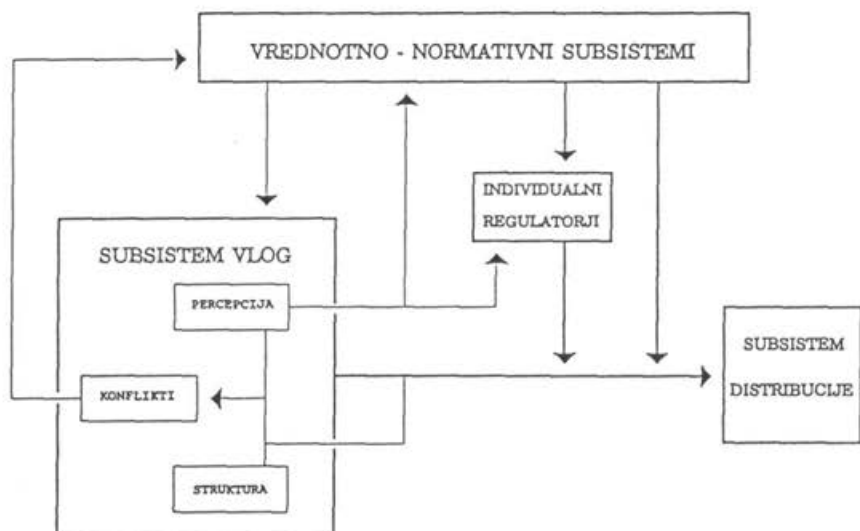
5. iz povezav med različnimi podsistemi izvira tudi medsebojno učinkovanje različnih sistemskih regulativnih mehanizmov porazdelitve, kar na neki način vzpostavlja pogoje za spreminjanje stratifikacijskega sistema;

6. struktura »položajev« v podsistemu vlog pa je determinirana tudi z delovanjem vrednotnih podsistemov (kulturni, ideološki, pravni) na podsistem vlog – to pomeni, da je tudi položaj posameznika v podsistemu vlog determiniran z delovanjem drugih podsistemov oz. njihovih regulativnih mehanizmov (pri tem gre za vzpostavljanje pravil, ki govorijo npr. o tem, kakšne položaje lahko zasedajo moški in kakšne ženske, o pravih nasledstva, o sposobnostih, politični pripadnosti in celo o svetovnem nazoru, ki je potreben za opravljanja določene vloge);

7. povezanost med podsistemom vlog in podsistemom porazdelitve dobrin, ki je rezultat delovanja različnih regulativnih mehanizmov, določa tudi povezanost med položajem posameznika v podsistemu vlog in njegovim položajem v (hierarhičnem) podsistemu porazdelitve dobrin.

S tem smo opredelili sistemske oz. funkcionalne elemente stratifikacijske strukture družbe in smo govorili le o enosmernih relacijah v okviru vzpostavljenega stabilnega družbenega sistema. Pomembni pa so tudi dinamični (»dysfunkcionalni«) elementi, ki so dejavnik spreminjanja stratifikacijske strukture družbe. Ti dinamični elementi se skrivajo v obstoju relacij med različnimi podsistemi in tudi znotraj podsistema vlog, ki je strukturiran po funkcionalno-relacijski shemi. Ravno v relacijah med družbenimi skupinami (razredi), ki se vzpostavijo v okviru podsistema vlog, lahko iščemo vzode za spremembo (stratifikacijske) strukture družbe. Pri tem igrata ključno vlogo (intersubjektivna) zaznava in osmislitev obstoječih relacij v okviru podsistema vlog. S tem pa sta povezana prehod od »latentnih interesov« k »manifestnim interesom« ter prehod od socialnih kategorij k realnim družbenim skupinam kot subjektom družbene akcije (npr. Dahrendorf, 1959: 179–189). Tako se odnosi med pripadniki različnih razredov, ki jih eden od akterjev zazna kot »nepravične« ali kot nefunkcionalne, skozi akcijo vzpostavijo kot konfliktni odnosi. Rečemo lahko tudi, da latentni konflikti postanejo manifestni (v obliki akcij družbenih skupin), posledica tega pa so spremembe strukture podsistema vlog. Vendar pa je z vidika dinamike družbenega sistema pomembnejše, da zaznava relacij v podsistemu vlog in konfliktni odnosi, ki ob tem nastajajo, lahko vplivajo tudi na spremembe vrednotno-normativnih podsistemov in s tem na regulativne procese, ki jih ti podsistemi vzpostavljajo. Šele takšne spremembe pa lahko pomenijo korenito spremembo nekega družbenega sistema: spremembe v okviru vrednotno-normativnih podsistemov (ideologija, pravo) so utrditev, legitimacija in sankcioniranje sprememb strukture v okviru podsistema vlog in spremenjenih povezav med podsistemom vlog ter podsistemom distribucije dobrin (skico modela dinamike stratifikacijskega sistema prikazujemo na sliki 4).

Slika 4:
Model dinamike stratifikacijskega sistema

VIRI

- I. BERNIK (1987): Klase i slojevi ili: šta činiti sa marksističkim pojmom klase u empirijskom istraživanju. Sociologija (Bg.), Vol. 29, No. 4: 543-557
- S. CROOK, J. PAKULSKI, M. WATERS (1992): Postmodernization: Change in Advanced Society. London - Newbury Park - New Delhi.
- R. DAHRENDORF (1959): Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford University Press, Stanford, California.
- K. DAVIS & W. E. MOORE (1945): Some principles of Stratification. American sociological review, 10 (April, 1945): 242-249 (objavljeno v: The Logic of Social Hierarchies, ed. E. O. Lauman et al., Markham Publishing Company, Chicago, 1970: 121-131).
- R. ERIKSON, J. H. GOLDTHORPE, L. PROTOCARERO (1982): Social fluidity in industrial nations: England, France and Sweden. The British Journal of Sociology. Vol. 33, No. 1: 1-34.
- S. OSSOWSKI (1981): Klasna struktura u društvenoj svesti. Naprijed, Zagreb.
- N. POULANTZAS (1978): Politička vlast i društvene klase. Izdavački centar Komunist, Beograd.
- S. SAKSIDA, A. CASERMAN, K. PETROVIĆ (1977): Društvena stratifikacija i pokretljivost u jugoslavenskom društvu. V zborniku *Klase i slojevi* (ed. R. Supek), biblioteka »Čovjek i sistem«, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb: 53-92.
- D. SEKULIĆ (1985): Neki problemi empirijske identifikacije slojne strukture društva. Revija za sociologiju (Zg), Vol. 15, No. 1-2: 31-35.
- E. O. WRIGHT (1989): *Classes*. Verso, London, New York (Third impression).